

*Неділько В.В.
Київський державний університет
імені Т. Шевченка*

ПРО ПЕДАГОГІЧНІ ФОРМИ І МЕТОДИ ПОДОЛАННЯ СОРОМ'ЯЗЛИВОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

Організація і впровадження педагогічних методів подолання різноманітних відхилень у поведінці підлітків є актуальним напрямом роботи сучасної загальноосвітньої школи. Насамперед, це зумовлено метою навчально-виховного процесу – забезпечити високий рівень успішності учнів; створити умови для гармонійних міжособистісних взаємин учнів з однокласниками та вчителями. Проблема сором'язливості підлітків стосується всіх вищезазначених педагогічних питань і тому, потребує здійснення своєчасної кваліфікованої педагогічної допомоги.

Аналізуючи теоретичні та методологічні набутки з питання вивчення сором'язливості можна виділити два підходи в роботі з сором'язливими індивідуумами: зміна наслідків даної проблеми (Л. Н. Галілузова [3], Ф.Зімбардо[4], З.Фрейд [7],) або зміна причин її виникнення (Ш.А.Амонашвілі [1], І.Д. Бех [2], І.Е.Унт [6]). Перший підхід базується на принципі модифікації поведінки, другий є основою превентивної стратегії.

Наукова новизна дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні й експериментальній перевірці ефективності педагогічних умов подолання сором'язливості підлітків. Специфіка педагогічного підходу до проблеми сором'язливості підлітків полягає у вивченні особливостей виявлення сором'язливості школярів у навчально–виховній діяльності, визначенні впливу даної якості на рівень опанування підлітками навчальних дисциплін, обґрунтуванні практичних рекомендації для роботи вчителів із сором'язливими школярами.

У даній статті пропонується експериментальна апробація педагогічних умов подолання сором'язливості підлітків: забезпечення послідовності в змісті, методах і формах навчально-виховної роботи з підлітками відповідно до особливостей їх віку, статі, психічного розвитку; єдності виховного впливу сім'ї та школи, забезпеченні динаміки навчально-виховного впливу відповідно з досягнутим рівнем соціального і морального розвитку сором'язливих учнів. Дослідження здійснювалося в індивідуальній та груповій роботі з сором'язливими учнями; роботі з вчителями (консультаціях, бесідах); роботі з батьками (індивідуальних бесідах, виступах на батьківських зборах).

Розглянемо більш детально форми групової та індивідуальної роботи з сором'язливими учнями. Мета групової роботи з сором'язливими учнями – розвиток у них здатності внутрішнього вибору шляхів саморозвитку та самоактуалізації. Темі групових занять були виділені за критеріями спрямованості у часі: а) спрямованість на майбутнє (життєві цілі), б) точності сприйняття явищ дійсності, індивід у групі, в) розгляд подій у минулому з урахуванням сьогоденних знань, умінь.

У змісті програми групової роботи закладено три компоненти позиції особистості: ставлення до себе (особистісне спрямування), ставлення до інших, ставлення до діяльності (діяльнісна спрямованість). Комплекс групових занять було сплановано з урахуванням даних констатуючого експерименту щодо найбільш поширених проблем сором'язливих учнів. Серед них було виділено: проблемами у навчанні 29%(39уч.), взаєминах з однолітками, зокрема протилежної статі 15% (20уч), у сім'ї 10,5% (14уч) .

Для усунення виникнення у дітей адаптаційних труднощів входження у новий колектив у межах групи нами було створено атмосферу, сприятливу для розкриття можливостей, здібностей сором'язливих учнів (доброзичливість, відсутність критики, розкутість), здійснено підтримку віри у себе, у свої можливості, розширено позитивне уявлення про себе. Забезпечення вищеназаних умов здійснювалось за допомогою спеціально розробленого комплексу занять, встановлених у групі правил, в яких були враховані особливості поведінки сором'язливих учнів. А саме, за методикою А. Е. Лічко: сенситивний тип акцентуації виявлено у 41% (55 уч.), психоастенічний (тривожно–педантичний) тип акцентуації 23,1% (31 уч.), шизоїдний (інтровертований) тип акцентуації 16,4 (22 уч.), нестійкий тип акцентуації у 10,5% (14уч.), інші (збудливий, демонстративний) – 9% (12уч.); за Р. Б. Кеттелом (фактор “О”, “Н”) тривожність, невпевненість властиві 97% (130 уч), (фактор “МД”) – занижена самооцінка 96% (128 уч), (фактор “С”) низька саморегуляції поведінки – 71% (95 уч); за опитувальником Д. Роттера “Шкала локус-контролю” високі показники за шкалою зовнішнього контролю (екстернальний локус-контроль) 61% (87 уч).

Структура занять включає у себе чотири елементи: вступ (привітання); бесіда, консультація, диспут, рольові, інтонаційні ігри, обговорення заданої теми; самозвіт учасників; домашнє завдання (групове та, за необхідністю, індивідуальне) .

Наведемо приклади деяких вправ групових занять. В процесі обговорення теми: “Пізнай себе” учасники експериментальної групи класифікували свої недоліки та переваги, розглядали власні недоліки, як продовження своїх

переваг, ними було складено список причин, які впливають на точність сприйняття себе, інших людей, оточуючого середовища. Сформований ними список дозволив нам виділити показники самооцінки учасників експериментальної групи: особистісні упередження 53,7% (72уч.), чужі погляди 66,4% (89 уч.), безпосередні контакти взаємодії 34,3% (46уч.). Отже, можна простежити залежність між думкою сором'язливих підлітків про себе і поглядів оточуючих. Отримані результати свідчать, що найбільший вплив на самооцінку підлітків справляє негативний особистий комунікативний досвід 53,7%.

До позитивних якостей, які учні експериментальної групи виокремили із власних недоліків як можливі переваги з 69 дівчат назвали: чутливість до змін, емоційність (страх) 95,6% (66уч.), можливість поміркувати (надмірна зосередженість на собі) 78,2% (54уч.), розвинена уява (незібраність) 24,6% (17 уч.) .

У висловлюваннях хлопців із кількості 65 учнів переважали характеристики: обережність (тривожність) 72,3% (47уч.), ретельність у підході до справ, виваженість думок (підвищена самокритичність) 43% (28уч.), ненав'язливість, планомірність у думках та діях (нерішучість) 76,9% (50 уч.) .

Таким чином, можна відмітити, що самохарактеристики сором'язливих хлопців і дівчат близькі за змістом і характером вияву. Важливим висновком учасників експериментальної групи було названо, що від спрямування будь-якої риси характеру можна формувати ставлення до себе.

Розглянемо формування самостійної, відповідальної поведінки підлітків на прикладі вправи “Я повинен – я обираю”. Учасники групи поділились на пари, де один з них висловлював те, що він повинен зробити, а інший учасник відповідав теж саме, але наголошував на самостійному виборі цього рішення. Потім вони змінюються ролями. Серед обов'язків підлітки переважна більшість називали навчання 56,7% (76уч.). Наприклад: “Я повинен (добре, відмінно) навчатися тому що отримаю погані оцінки” – “Я обираю старанне навчання, оскільки знання – це моє надбання”; домашні обов'язки вказали 35,8% (48уч.) “Я повинен прибирати у хаті тому що батьки будуть сварити мене” – “Я обираю прибирання в квартирі тому що тоді буде чисто, красиво і у всіх буде гарний настрій”, інші учасники експериментальної групи, близько 10 учнів називали різнопланові обов'язки. Наприклад: господарчі обов'язки (купити хліб, здати склотару тощо), обов'язки по догляду за дітьми: молодшим братом або сестрою, обов'язки відвідання і допомоги родичам та інші.

Особливого значення у процесі вивчення теми “Життєві цілі” надавалось вправі “Контракт”. Мета застосування цієї вправи в експериментальній групі

полягає у виокремленні учасниками власних життєвих цілей, виявленні та з'ясуванні сутності поточних проблем, обґрунтуванні динаміки розвитку особистісних проблем, викликаних сором'язливістю підлітків і перспектив їх вирішення. У ході виконання даної справи, відбувається процес перевірки зв'язків між існуючою ситуацією та індивідуальним досвідом дитини з метою переосмислення власної поведінки. Зміст “контракту” складається із мети, етапів її виконання, заохочення у випадку виконання і покарання у разі невиконання. Слід відмітити, що міру покарання і заохочення учні обирали самостійно. Звітування про успіхи учнів у досягненні поставленої мети відбувалось за власним бажанням учнів і заохочувало інших дітей до прискорення виконання власної мети.

Отримані результати показали, що із 134 контрактів 69 стосуються сфери навчальної діяльності. Підлітки ставлять перед собою мету підвищення успіхів у навчанні. Для реалізації мети учні здійснювали планомірні кроки. Наприклад: готували доповідь з предмету, який вважають для себе важким. Але, деякі учні формально поставились до завдання. Наприклад, один учасник групи своє бажання “добре закінчити навчальний рік” планував “підганяти на канікулах”.

Налагодження стосунків з однолітками, зокрема, протилежної статі поставили за мету 44 учнів. Для цього підлітки ставили наступні завдання: краще пізнати та вдосконалити свої здібності, брати участь у шкільних святах тощо.

Покращення взаємин з батьками (одним із батьків) – 21 учнів. Зі свого боку підлітки зобов'язувались: систематично прибирати у квартирі, наполегливо вивчати навчальні дисципліни. З підлітками, які формально поставились до вищеназваної справи було проведено додаткову консультацію і визначено нові індивідуальні етапи реалізації поставленої мети.

Тема “Усвідомлення проблеми” містить у собі аналіз мотивів власної поведінки, розгляд тривожних і типових ситуацій, їх особливості, спільні ознаки, можливості взаємозаміни. Учасники експериментальної групи провели диспут: “Сором'язливість це перевага чи недолік?”. У ході якої обговорювались питання сутності проблеми, її наслідки, важливі події, можливості, які були втрачені. Висловлювались пропозиції інших моделей поведінки у тривожних ситуаціях, очікування підлітків від майбутніх змін.

Логічним продовженням вищеназваної теми є формування у сором'язливих учнів позитивного самосприйняття, адекватної самооцінки й оцінки інших. У зв'язку з цим ми ставили перед собою завдання: розвивати у підлітків уміння знімати емоційну напругу, вдосконалювати здатність до

ефективного самоконтролю.

У виборі вправ на зняття напруги ми спиралась на психотехніку сформульовану В.Л. Леві [5, С. 112-115] оскільки автор пропонує вправи доступні у застосуванні, які не вимагають додаткових приладів та надмірних зусиль. Щодо результатів засвоєння прийомів психотехніки можна констатувати: учасники експериментальної групи відмітили задоволення від можливості застосовувати ці вправи у будь-яких ситуаціях, значна кількість підлітків виявили здивування і радість від усвідомлення, що вони раніше застосовували під час стомлювання витягування, різке насуплювання, зажмурювання, але не концентрували увагу на цьому процесі, який відбувався в довільній формі.

В процесі обговорення вправи “Сильні сторони” сором’язливі учні аналізували свої якості характеру, які вони вважають найбільш доцільним для використання в контактах з співрозмовником, у спільній діяльності, складних ситуаціях. Учні розповідали про свої сильні сторони, про те, що дає їм впевненість і довіру до себе в різних ситуаціях. Розглянемо детальніше позитивні самохарактеристики учнів, які вони вважають за переваги свого характеру (із 134 учнів) : поступливість, гнучкість поведінки 57,4% (77уч.), уміння слухати співрозмовника 50,7% (68уч.), чуйність, готовність допомогти іншим 38% (51 уч.), працелюбність, сумлінність, старанність у підході до справи 35,8% (48уч.). Таким чином, можна зробити висновок, що не треба перевиховувати у дітей проблемний стан на інший тип поведінки, оскільки кожна характеристика особистості має свої недоліки і переваги. У формуванні впевненої у собі людини необхідно використовувати наявні в неї ресурси, спиратись на ті якості, здібності та можливості, які вона може застосовувати з максимальним ефектом.

Учасники групи мали високу мотивацію до роботи з подолання проблеми сором’язливості. Декілька з них були дуже зосереджені на власній проблемі. Так, наприклад, у одного учасника групи К. С. проблема сором’язливості викликана надмірною увагою до недоліків свого зовнішнього вигляду (велике родимка на обличчі), у іншого учасника експериментальної групи Щ. Є. невпевненість у поєднанні з низьким рівнем самооцінки й самоповаги, яка виявлялась у психологічній ізоляції, замкнутості. Тому з ними додатково, протягом формуючого експерименту, проводилась індивідуальна робота. Детально аналізувались причинно-наслідкові зв’язки виникнення проблеми сором’язливості з ними особисто, з батьками та вчителями. У процесі спільної діяльності було уточнено її зміст та перспективи формування продуктивного

стилю поведінки.

Особливого значення у проведенні групових занять ми приділяли виконанню домашнього завдання. Вважаємо за доцільне конкретизувати цей пункт занять, який певною мірою визначає ефективність проведеної роботи. До змісту домашніх завдань увійшли виділення життєвих обставин (типових і екстремальних), порівняльний аналіз ситуацій власного вибору, фіксація проявів власної поведінки у навчальній та позашкільній діяльності. Так, наприклад, учасникам експериментальної групи було запропоновано вести щоденник, де відмічалися всі випадки відчуття стану сором'язливості, невпевненості у собі. Наприкінці наступних занять обговорювались випадки сором'язливої поведінки та можливості їх запобігання. Таким чином, здійснювався самоконтроль над виконанням вправ, підвищувалась мотивація до діяльності, визначались перспективні напрями власної життєвої активності, формувалась позиція відповідальності за свій життєвий вибір та його подальші наслідки.

Паралельно з проведенням групової та індивідуальної роботи з експериментальною групою учнів, нами здійснювалась просвітницька діяльність з учителями на тему: “Створення оптимальних умов для повноцінного особистісного розвитку сором'язливих підлітків”. Особлива увага у ході обговорення даної теми надавалась поясненню впливу особистісної проблеми сором'язливості на успішність діяльності учнів, на життєву позицію школяра. Важливість такого детального пояснення зумовлена схильністю вчителів розглядати сором'язливість як позитивну особливість характеру дитини (дисциплінованість, вихованість, делікатність). Групові форми роботи (консультації, бесіди) здійснювались нами переважно під час проведення педагогічної ради вчителів. Індивідуальна робота з учителями виконувалась нами залежно від багатьох факторів, наприклад, індивідуальної зайнятості вчителя, мотиваційної готовності до співпраці (виявлення власної активності, зацікавленості), здоров'я тощо. Ми очікували, що інформаційно-масові та діяльнісно-практичні форми роботи з учителями дасть змогу оптимізувати можливості самовиявлення сором'язливих підлітків у шкільному колективі, підвищить емоційно-позитивне ставлення вчителів до цієї категорії учнів. Бесіди з класними керівниками експериментальних класів показала, що із 30 вчителів 21 чоловік – нейтрально поставились до нашої діяльності і надали свою допомогу по мірі необхідності, 9 – виявили активність і були нами задіяні у ході формуючого експерименту. А саме: вони були присутні на декількох групових заняттях з експериментальною групою учнів.

Під час виконання педагогічної роботи з батьками сором'язливих підлітків важливого значення надавалось поліпшенню умов виховання школярів у сім'ї. Створення комфортної сімейної атмосфери є найважливішим компонентом соціальної ситуації розвитку особистості дитини. В ході формуючого експерименту особлива увага приділялась вивченню та розв'язанню проблем особистості сором'язливого підлітка, які викликані: незнанням батьками індивідуальних особливостей дитини, її потреб, інтересів, здібностей; неприйняттям батьками дитини, як особистості, індивідуальності, що інтенсивно розвивається у шкільний період; неусвідомлення батьками наслідків власних виховних дій.

Відповідно до виділених проблем, нами використовувались такі методи роботи: спостереження, бесіди з батьками, анкета для батьків.

На підставі зібраної інформації про сім'ю проводились: індивідуальні бесіди з батьками (або з одним із них) з метою спільного аналізу виховної ситуації та розробки рекомендацій, щодо її поліпшення, здійснювалось переконання батьків у необхідності докладати певних зусиль до адекватного розуміння індивідуальних особливостей підлітків; виступи на батьківських зборах: просвіта батьків з питань вікових особливостей розвитку підлітків, методів сімейного виховання та їх ролі у моральному розвитку підлітків. Переважна більшість батьків брали участь у нашому дослідженні 81 чоловік. Із них 39 батьків задовольняється у процесі спільної діяльності запропонованими рекомендаціями, відносно легко переконуючись у необхідності змін та мобілізації зусиль на їх здійснення. Батьки (або один з них) за типом виховання гіпоопіки 20 чоловік не виявили високої активності у ході проведення експерименту: вони відвідували батьківські збори, але не ставили запитань до вчителя про успіхи своїх дітей. У ході індивідуальних бесід батьки визнали доцільність проведеної роботи, надаючи перевагу вихованню їх дітей педагогам. Батьки з завищеною моральною відповідальністю 10 дорослих та гіперопікою 12 дорослих ефективно співпрацювали з педагогом та експериментатором. Вони з'ясували суперечності між рівнем власних очікувань від дитини та її здібностями, потребами, бажаннями у виконанні поставлених вимог. Батьки набули знань, про поведінку їх дітей у класі, інтереси, захоплення, успіхи дітей.

Отже, в результаті проведення формуючого експерименту ми дійшли висновку, що використання різнобічних видів роботи з сором'язливими підлітками, вчителями й батьками забезпечує ефективність подолання проблеми сором'язливості. Педагогічний експеримент дозволив переконатися,

що загальноосвітня школа має значний потенціал для покращення всього навчально-виховного процесу, одне із завдань якого – це формування соціально активної особистості учня.

Проведене дослідження не вичерпує проблему подолання сором'язливості у підлітків. Перспективними можуть бути: порівняльно-педагогічний аналіз подолання сором'язливості в країнах світу; наступність у подоланні сором'язливості: дошкільник, учень початкової школи, підліток; педагогічний підхід до вивчення стану сором'язливості в екстремальних умовах; залежність між успішністю засвоєння учнями навчального матеріалу і рівнем сором'язливості педагога тощо.

Використана література

1. Амонашвили Ш. А. Психологические основы педагогики сотрудничества: Кн. для учителя. – К.: Освіта, 1991. – 110 с.
2. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
3. Галилузова Л. Н. Психологический анализ феномена детской застенчивости // Вопросы психологии. – 2000. – № 5. – С. 34 – 38.
4. Зимбардо Ф. Застенчивость. – М.: Педагогика, 1991. – 207 с.
5. Леви В. Л. Искусство быть собой. – М.: Знание, 1991. – 256 с.
6. Унт И. Э. Индивидуализация и дифференциация обучения. – М.: Педагогика, 1990. – 192 с.
7. Фрейд З. Введение в технику детского психоанализа. – М.: Наука, 1991. – 175 с.

Аннотація

У статті виділено педагогічний аспект проблеми сором'язливості учнів, увага акцентується на індивідуальній та груповій роботі з підлітками експериментальної групи, розкрито форми та методи підготовки вчителів і батьків до виховної роботи з сором'язливими школярами.

Пасіцька Л.
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка

ВИХОВНЕ, РОЗВИВАЛЬНЕ ТА ДИДАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ІГОР ТА ЗАБАВ У ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДАХ ВІТЧИЗНЯНИХ ПЕДАГОГІВ ПОЧ. ХХ СТОЛІТТЯ

У зв'язку з новим соціальним замовленням визначається сьогодні мета сучасної освіти, яка полягає у створенні умов для повноцінного розвитку особистості і творчої реалізації кожного громадянина України. Важливим є завдання виховання молодого покоління таким чином, щоб воно у майбутньому успішно впоралося із завданнями державотворення, приносячи таким чином користь собі та своєму народові.